

O sintaktičkim i semantičkim kategorijama u hrvatskome jeziku

(Marija Znika: *Sintaksa i semantika*: (rasprave i članci), Pergamena, Zagreb, 2008.)

Objavljivanje svake nove znanstvene knjige uvijek je vrijedan čin kojim se čitatelju omogućuje lakši i neposredniji pristup i uvid u određenu tematiku, a znanstveno područje obogaćeno je tim činom novim istraženim činjenicama i dobivenim rezultatima i spoznajama.

Na području jezikoslovne tematike objavljena je nova knjige autorice dr. Marije Znike. Riječ je o djelu u kojem je glavnina jezičnih analiza i jezikoslovnih istraživanja usmjerena na sintaksu i semantiku, ili bolje rečeno, na njihova međusobna prožimanja. Za jezikoslovnu kroatistiku to je vrijedna knjiga i zbog činjenice što se u njoj upravo promišljaju sintaktička i semantička razina jezične analize. Naime, da bi opis sustava hrvatskoga jezika bio što potpuniji i obuhvatniji, analizama fonološke i morfološke razine uvijek su više nego dobrodošla sintaktička i semantička istraživanja. U ovoj su knjizi ta istraživanja usmjerena na temeljne sintaktičke i semantičke kategorije, kao što su kategorija (ne)određenosti, kategorija brojivosti, zatim preoblike sintaktičkih ustrojstava s posebnim obzirom na atribuciju

i predikaciju, a uz to i apoziciju. Što se tiče navedenih kategorija, one su u svojoj cjelini bile čestim predmetom jezikoslovnih analiza u autoričinu znanstvenom istraživanju, ponajprije usmjerenu na proučavanje hrvatskoga standardnoga jezika, ali i leksikografije, leksikologije i dijalektologije štokavskoga narječja.

Budući da se knjiga temelji na zbiru od četrnaest odabranih radova objavljenih u časopisima, ili rasprava u dvjema autoričnim prethodno objavljenim knjigama te na nekoliko do sada neobjavljenih radova, knjiga je cjelina sustavnih jezikoslovnih promišljanja s obzirom na promatranu i analiziranu sintaktičku i semantičku problematiku. Iako su dijelovi formalno članci, riječ je o tekstovima za koje možemo utemeljeno tvrditi da, s obzirom na njihov poredak u knjizi i jezikoslovne analize provedene u njima, čine poglavlja knjige.

Knjiga je ponajprije usmjerena na sintaktičku problematiku u hrvatskome jeziku. Međutim, u takvu se pristupu promatra i analizira utjecaj semantičke sastavnice na sintaktičku, te potom utjecaj obavijesnoga ustrojstva na sintaktičke izbore. U knjizi se razabire nekoliko temeljnih tematskih cjelina. Prva je od njih odnos atribucije i predikacije, što rezultira propitivacijem pridjeva, posebice opisnih i odnosnih, te autoričnim prinosom analiziranju glagolskih pridjeva. Zatim slijedi kategorija određenosti, koja se uz dominantno pridjevnu kategoriju

proteže i na imenice. Posebice je vrijedno autoričino proučavanje i analiziranje kategorije brojivosti u hrvatskome jeziku, što je u ovoj knjizi dano u nekoliko temeljnih odnosa brojivosti spram drugih odrednica. Izravnoj povezanosti sintakse sa semantikom posvećena je tematska cjelina o atributnim, apozicijskim i proširačnim rečenicama i semantičkim ograničenjima u sintaksi.

Analiza se u knjizi dr. M. Znike metodološki temelji na hrvatskome jeziku prilagođenoj inačici generativne transformacijske gramatike Noama Chomskoga, kakva se nalazi u radovima Radoslava Katičića, koji su utjecali na novija sintaktička istraživanja.

Poradi potpunijega uvida u određene tematske cjeline, donosi se pobliži prikaz sadržajne razine knjige, a usto postavka, razrada zadanih jezičnih problema te zaključaka, koji pridonose autoričinu usustavljanju bitnih jezikoslovnih sastavnica u sintaktičkoj i semantičkoj domeni hrvatskoga jezika.

U opisu odnosa atribucije i predikacije (čime se autorica bavila u, za jezikoslovna istraživanja, veoma vrijednoj monografiji objavljenoj 1988. godine) polazi se od važne činjenice da u površinskoj strukturi ima elemenata rečeničnoga ustrojstva koji nisu članovi skupa sintaktičkih funkcija osnovnoga rečeničnoga ustrojstva (subjekt, predikat, objekt, adverbna oznaka), a jedan je od tih elemenata atribut, kojemu je već i tradicionalna gramatika uo-

čila sintaktičku nebitnost, a generativni je transformacijski model formalno izrazio tu sintaktičku nebitnost isključivši atribut iz popisa jedinica rečeničnoga ustrojstva. Na temelju takvih zadanosti, autorica najprije propituje sintaktički položaj atributa, razmotrivši način uvrštavanja nekih riječi u sintaktičke funkcije s obzirom na gramatičko značenje. Što se tiče samoga atributa, autorica pokazuje da uvrštavanju nekih oblika kao atributa (uz to i apozicije) u rečenicu mora prethoditi postojanje nomena. Atribut i jest sam po sebi sintaktička jedinica nižega reda zbog toga što za svoje uvrštavanje u rečenicu pretpostavlja nomen, tj. atribut ima neizravno uspostavljen odnos s predikatom. Dalje se analizira atribut iz njegova odnosa prema drugim sintaktičkim kategorijama u površinskom rečeničnom ustrojstvu. Prikazuje se i postupak svođenja atribucije na predikaciju. Sljedeći je korak analiza atributa kao rezultata transformacije, te definicija preoblake atribucije. Atribut se promatra sa semantičkoga gledišta, s obzirom na leksičku semantiku i gramatičko značenje, te s morfološkoga aspekta prema nekoliko tipova atributnih konstrukcija, npr. *nova kuća*, *kuća od cigle* / *mojega brata* / *zdesna*. Obvezatnost atribucije analizira se na dvjema vrstama obvezatnih atributa, sintaktički i semantički obvezatnih.

U navedenu je kontekstu i propitivanje izvedene referencije, koja se dobiva smjenjivanjem određenosti što je nosi pokazna zamjenica i neodređe-

nosti oblika koji se uvrštavaju u atribut. Osim temeljnih postavka, propituju se mogu li neki oblici koji nisu pridjevi ni pridjevne riječi, a uvršteni su kao atributi, izricati određenost i neodređenost, zatim se promatraju pridjevi koji imaju samo nastavke za izricanje određenoga / neodređenoga oblika, a uz to i posvojne zamjenice u funkciji atributa: njihov oblik i značenje te status s obzirom na izricanje (ne)određenosti. Posebno se razmatra status atributnih odnosnih rečenica. Zaključuje se da je određenost nekih izraza u funkciji atributa, osim pokaznih zamjenica kod kojih je određenost osnovna, uvijek rezultat preoblike, tj. izvedena.

Vrijedan prinos istraživanju opisnih i odnosnih pridjeva autorica donosi u dijelu u kojem propituje odnosne pridjeve prema drugim vrstama pridjeva, polazeći od načina njihova gramatičkoga opisa u suvremenim hrvatskim gramatikama, te određenim rješenjima za nadilaženje dvojbe o pravilnu izboru opisnih pridjeva u neodređenom, i posebice određenom obliku prema odnosnim pridjevima, pogotovo kad je riječ o poklapanju pridjevnih sufikasa svojstvenih određenomu obliku pridjeva i odnosnoga pridjeva (npr. sufiksi *-ni*, *-ski* i sl., u kojih je razvidna pojava neutraliziranja pridjevnoga vida). Autorica smatra nedostatkom dosadašnjih gramatičkih opisa to što se u njima većinom ne nude pomoćna sredstva koja bi omogućivala lakše razlikovanje tih

dviju skupina pridjeva te predlaže nekoliko modela. Ponajprije navodi činjenicu pojačajnih priloga (npr. *vrlo*, *jako*, *znatno*) koji su, uvršteni u rečenice zajedno s opisnim (neodređenim i određenim) i odnosnim pridjevima, mogući uz opisne pridjeve (iako autorica pokazuje i da se navedeni postupak uvrštavanja pojačajnih priloga pokazuje nedostatnim kad je riječ o razlučivanju gradivnih i odnosnih pridjeva). Zatim navodi mogućnost uvrštavanja antonimnih odnosnih pridjeva, posebice kad je riječ o složenim nazivima te metajezična sredstva, kao što su pitanja pomoću upitnih zamjenica. U složenim nazivima analizira prenesena i neprenesena značenja odnosnih pridjeva, zatim propituje promjene leksičkoga i gramatičkoga značenja odnosnih i gradivnih pridjeva te činjenicu je li, kada i kako odnosni pridjevi izriču odnosnost. Tu valja istaknuti da kod opisnih pridjeva u određenom obliku upotrijebljenih kao dio složenoga naziva „riječ je o identifikaciji vrste osobinom, a ne o upućivanju na jedinku“ (npr. *bijeli / crveni luk*, *bijelo / crno brašno*), a ista se promjena odnosi i na neterminološke sintagme s opisnim pridjevom u određenom obliku u preneseenom, leksikaliziranom značenju, npr. *na tuđi račun*, *stari svat*. Spoznaje do kojih se došlo takvom vrstom analize i postavljenim problemskim pristupom, kako ističe i autorica, morale bi biti obuhvaćene pravilima u gramatikama hrvatskoga jezika. Uz to što je

riječ o promjeni gramatičkoga značenja pridjeva, riječ je i o promjeni leksičkoga značenja, što uvjetuje uvrštavanje pravila i u leksikografsku obradbu pridjeva u hrvatskim jednojezičnim rječnicima. Na temelju autoričnih podastrih rezultata analize, primjena rezultata i zaključaka morala bi naći svoje mjesto kako u gramatičkim tako i u leksikografskim i leksikološkim opisima hrvatskoga jezika, s ciljem popunjavanja nedostatnosti u opisima.

U skladu s analizom pridjeva, u knjizi je uvršten i članak u kojem se propituje status glagolskih pridjeva (radnih i trpnih) s obzirom na njihovo dvojno obilježje, glagolsko i imensko te s obzirom na kategoriju određenosti. Ako u glagolskome pridjevu preteže glagolska sastavnica, pridjev tada pripada glagolskoj paradigmi; ako u glagolskome pridjevu preteže njegova pridjevna sastavnica, on tada može biti uvršten kao atribut te pripada imenskim riječima i ima imensku paradigmu, i u tom slučaju glagolski pridjevi mogu biti gramatičko sredstvo za izricanje određenosti imenice uz koju se uvrstavaju (npr. *Tučen / Tučeni pas zavija.*).

Kategorija određenosti u knjizi se posebno analizira u nekoliko temeljnih članaka. U prvom je od njih riječ o nekim temeljnim pitanjima. Propituje se narav kategorije i pokušava se odrediti njezina definicija: „kategorija određenosti imenička je kategori-

ja koja se aktualizira izborom imenice radi identifikacije te imenice i njeome označenoga sadržaja“. Razlaže se sadržaj i izraz kategorije, prvi u gramatičkoj oznaci određeno / neodređeno, a drugi na morfološkoj razini, i to određeno u određenom obliku pridjeva i pokaznoj zamjenici, a neodređeno u neodređenom obliku pridjeva i neodređenoj zamjenici. Razlučuju se sličnosti i razlike imenica i pridjeva, propituje se sklonidba pridjeva i određenost, gdje se upozorava na pridjeve s neutraliziranom oznakom određenosti (u odnosnih i posvojnih pridjeva). Prikazuje se i određenost pridjeva u okviru sintaktičkih funkcija. U odnosu na gramatičko značenje pridjeva i izricanje svojstva ističe se nulti izbor, pogotovo za pridjeve semantički prezalihostne uz imenice (npr. *okrugla kugla*). Posebno valja istaknuti propitivanje određenosti i brojivosti, gdje se navode one jezične činjenice koje se opiru kategoriji brojivosti (npr. *nebrojive tvarne, zbirne, apstraktne imenice, vlastito ime*). Navodi se i razvoj kategorije određenosti u hrvatskome jeziku prema nekim drugim jezicima. Propituje se današnji status sadržaja kategorije određenosti (npr. *superlativ u gramatički ovjerenj rečenici označuje i neodređenost*), a osim uobičajenih sredstava s pomoću kojih se u hrvatskome jeziku izražava kategorija određenosti navode se i druga jezična sredstva (pridjev, nulti izbor pridjeva, pokazne i neodređene zamjenice, *jedan* u funk-

ciji neodređenoga član, izbor padežnih oblika i (ne)svršenoga vida glagola u predikatu te red riječi.

S obzirom na kategoriju određenosti, u drugom članku autorica posebno analizira i status pridjeva kao predikatnoga imena te zašto pridjev kao predikatno ime mora biti u neodređenom obliku da bi rečenica bila ovjerenjena. Zatim objašnjava izriče li pridjev kao predikatno ime određenost ili neodređenost te kojoj paradigmi, kao predikatno ime, pripada pridjev: imenskoj ili glagolskoj.

Jedna od glavnih tematskih cjelina u knjizi jest ona o brojivosti u hrvatskome jeziku (tu posebno moramo naglasiti autoričinu monografiju *Kategorija brojivosti u hrvatskome jeziku*, objavljenu 2002. godine). Kategorija brojivosti značenjska je kategorija koja se temelji na oprjeci jedinično ~ mnogo, i iskazuje se u obilježju [\pm brojivo]. U knjizi *Sintaksa i semantika* sabrana su temeljna promišljanja o toj kategoriji, raspoređena u članke u kojima se analiziraju osnovna obilježja brojivosti, odnos između određenosti i vlastitoga imena prema brojivosti te pokazatelji brojivosti. Tako autorica propituje svrhu uvođenja kategorije brojivosti u opis hrvatskoga jezika, odgovara na pitanje što omogućuje primjena kategorije brojivosti u sustavu hrvatskoga jezika, razlučuje promatranu kategoriju od broja kao vrste riječi, od kvantifikacije, od gramatičkoga broja u fleksiji, od broja

kao matematičke veličine; zatim opisuje odnos kategorije brojivosti i referenta označenoga imeničkim sadržajem, istražuje status imenica nepotpune morfološke paradigme te redefinira genitiv količine i partitivni genitiv. Posebno valja upozoriti na danu autoričinu podjelu imenica na brojive i nebrojive te razvrstavanje nebrojivih imenica na značenjske podskupine. Sam je opis kategorije brojivosti, kao i izdvajanje različitih semantičkih oblika imenica, novost u hrvatskoj jezikoslovnoj kroatistici, stoga je više nego vrijedan autoričin teorijski pristup, razradba jezičnih problema te donošenje novih zaključaka, što u konačnici mora rezultirati praktičnom primjenom dobivenih spoznaja u novim suvremenim leksikografskim i gramatičkim opisima.

U propitivanju odnosa određenosti i brojivosti autorica analizira riječi *mjesto*, *vrijeme*, *način* s obzirom na njihovo leksičko značenje i odnos toga značenja prema kategoriji brojivosti te utvrđuje status njihovih značenja s obzirom na brojivost. Analizom autorica pokazuje svrhovitost uporabe uređenoga skupa sintaktičkih obilježja u opisu imenica.

Na temelju istraživanja odnosa brojivosti i vlastitoga imena, koje ima referencijalnu i identifikacijsku funkciju, autorica zaključuje da vlastito ime, jer nema leksičkoga značenja, ne može imati ni oznake brojivosti. Vlastito ime je jedinično i nebrojivo

te mu na planu izraza kategorije brojivosti u gramatičkoj kategoriji broja odgovara samo jednina. Množinski oblik vlastitoga imena (npr. *Vinkovci*) znači da je vlastito ime i dalje nebrojivo te da je oblikom *pluralia tantum*. Pritom je još moguće govoriti o više nositelja istoga vlastitoga imena te o apelativizaciji vlastitoga imena. Promatrajući odnos vlastitoga imena i određenosti, autorica zaključuje da je kategorija određenosti najvažnija kategorija vlastitoga imena.

U promišljanju pokazatelja brojivosti autorica analizira svrhu uvođenja kategorije brojivosti u opis hrvatskoga jezika, razlažući na primjeru brojivih i nebrojivih oblika imenica, u čemu bitnu ulogu ima njihovo značenje, uporabu takvih imenica u slučaju *singularia* i *pluralia tantum* te značenjsku promjenu nebrojivih imenica, sužavanjem njihova značenja na razinu vrste, npr. u imenice *voda*, koja je nebrojiva u temeljnom značenju, a brojiva u značenjima vrsta vode (npr. jamnička voda, morska voda) i ‘prostranstva pokrivena vodom’. Ističe se i da brojivost nužno prethodi numeričkoj kvantifikaciji, koja nikako ne utječe na brojivost jer numerička kvantifikacija pripada izvanjezičnoj stvarnosti, a kategorija brojivosti je jezična, i to značenjska kategorija. Pritom autorica analizira problem koji se nameće pri opisu brojivosti pojedinih imenica, a to je činjenica kako se može pokazati je li imenica u nekom

značenju brojiva ili nije. Uz analizu primjera s kvantifikativima, posebno se usmjeruje na priloge količine (npr. *mnogo, malo, dosta, puno*) koji mogu biti važni pokazatelji brojivosti.

U ovome prikazu glavnih tematskih cjelina knjige na kraju nam preostaje cjelina u kojoj smo obuhvatili one tekstove, možemo reći i poglavlja knjige, koji su poglavito usmjereni sintaktičkim analizama i to posebice analizama rečenica, dakako ne ispuštajući pri tome iz vida odnos prema semantičkim obilježjima.

U analizi atributnih, apozicijskih i proširačnih rečenica ističemo autoričin zaključak dobiven na temelju analize problemskoga pitanja: može li se po analogiji s atributnim i apozicijskim rečenicama, koje nastaju pri uvrštavanju sklapanjem s preoblikom ustrojstva, govoriti o proširačnim, ako je narav glagolskoga predikatnoga proširka drukčija od naravi imenskoga predikatnoga proširka. Ako se predikatni proširak može promatrati kao preobličeni predikat, ističe autorica, rečenice od kojih se on preoblikom dobiva nikako se ne mogu promatrati kao proširačne. Tako se npr., da bi se dobio predikatni proširak *spavajući* u rečenici površinske strukture *Konj ide spavajući.*, pretpostavljaju dvije ishodišne rečenice: *Konj ide. Konj spava.*, gdje se uvrštavanjem dobiva neovjerena rečenica **Konj ide, spava.* (ako se rečenica ne promatra kao rečenični niz), a preoblika predikatno-

ga proširivanja zahtijeva zamjenu ne-svršenoga predikatnoga glagola glagolskim prilogom sadašnjim. Budući da predikatni proširak (koji nastaje od drugoga predikata *spava*) mora u preoblici predikatnoga proširivanja izgubiti oznake predikata jer predikatni proširak nije i ne može biti supredikat na razini površinske strukture i „kako preoblika predikatnoga proširivanja, za razliku od atributnih, apozicijskih, ne uključuje kao posredne nikakve odnosne rečenice koje bi se kao međufaza u provedbi preobliske predikatnoga proširivanja mogle nazvati proširačnima, a sam predikat preobliskuje se tako da predikatnost na razini površinske strukture nije i ne može biti morfološki izražena, držim da se ne može govoriti ni o proširačnim rečenicama kao o posebnoj vrsti rečenica“, zaključuje autorica.

U tekstu o sintaktičkome i semantičkome položaju apozicije nalaze se propitivanja o nazivu i podrijetlu riječi apozicija, zatim se navodi kako se apozicija promatrala u našim opisima ponajprije sintaktičke naravi, određuje se što može biti apozicija, uspoređuju se definicije atributa i apozicije, promatraju se atribut i apozicija kao temeljno rečenično ustrojstvo, propituje se preoblika apozicije, propituje se apozicija kao član rečeničnoga niza, uočava se da s obzirom na značenje riječ koja se uvrštava kao apozicija sadržana je u dubinskoj semantici imenice kao potencija; istodobno se promatra i apozicija uz vlastita ime-

na i opće imenice te više apozicija uz istu riječ, a prati se i obilježeno i neobilježeno mjesto apozicije u rečenici. Time je iscrpljena velika većina tematskih područja u kojima je moguće analizirati apoziciju, prema autoričinoj odrednici kao sintaktičku kategoriju dobivenu preoblikom prikladne imenice kao predikatnoga imena.

U prilogu o semantičkim ograničenjima u sintaksi raspravlja se o izboru riječi prikladnih sintaktički relevantnih semantičkih obilježja da bi se proizvele sintaktički i semantički ovjerenе rečenice. Pokazuje se relevantnost odabira tih obilježja na primjeru preobliske aktiva u pasiv. Pritom se upozorava na važnost razlikovanja jezičnih i izvanjezičnih obilježja (na primjeru imenica *mrtvac*, *leš*) te nužnost razlikovanja jezičnih od izvanjezičnih kategorija. Uočava se i važnost razlikovanja subjekta od agensa, što je bitno pri provedbi preobliske pasiva.

Propitujući utjecaj obavijesnoga ustrojstva na sintaktičke izbore, autorica sustavno i temeljito istražuje pitali se u hrvatskome jeziku *Tko dolazi?* ili *Što dolazi?*, i to u skladu s novijim sintaktičkim opisima u kojima se luče elementi obavijesnoga, semantičkoga i sintaktičkoga ustrojstva rečenice, na temelju kojih se subjekt opisuje kao riječ u nominativu kojoj mjesto otvara predikat, a vršitelj radnje smješta se u semantičko ustrojstvo rečenice; kako međusobno, ta se sintaktička i semantička ustrojstva moraju lučiti i od obavijesnoga ustrojstva što ga čine tema i rema.

Nakon prikaza sadržaja pojedinih poglavlja, koja su zapravo samostalni članci, valja istaknuti ostale sadržajne dijelove knjige. Na samome početku nalazi se autoričin proslav, u kojem se navode temeljni podatci o nastanku knjige. Na kraju je dodano sastavljeno predmetno kazalo, abecednim poretom pojmova i naziva, te kazalo autora, što su bitni dijelovi knjiga općenito zbog toga što čitatelju omogućuju lakše pronalaženje određenih ciljanih podataka. U dodatcima dani su bibliografski podatci o radovima objavljenim u knjizi, i to najprije onako kako su poredani u ovoj knjizi te potom popis radova poredanih kronološki. Na kraju knjige dodana je bilješka o autorici. Iako određenih prednosti ima u navođenju cjelovitoga popisa literature, u ovoj je knjizi popis literature naveden uz svaku tematsku cjelinu, na temelju čega se čitatelj podrobno može informirati o bibliografskim jedinicama i njihovim autorima, povezanim uz autoričinu određenu jezikoslovnu analizu, i na taj se način ciljano može usmjeriti na radove navedenih autora, s obzirom na polaznu tematiku članka u autoričinoj knjizi.

Na kraju ovoga prikaza kojemu je cilj bio približiti sadržajnu razinu knjige, valja posebno istaknuti odlike izrazne razine knjige. To je autoričin način sustavnoga i temeljitoga pristupa analizi svake od pojedinih tematskih cjelina, odnosno članaka, te sljedivost i sustavnost u procesu propitivanja određenih problemskih činjeni-

ca i jasno i eksplicitno donošenje novih zaključaka, nastalih na temelju analiza. Pritom je u knjizi jasan, nedvosmislen i eksplicitan metajezik, uz autoričin logičan i temeljit slijed misli u postavljanju problema, analizi te dovođenju do zaključaka. Tomu valja dodati i preglednost u organizaciji teksta u kojem se propituje određena problematika, što je nedvojbeno upućuje na povezanost autoričina izraza i sadržaja u tekstovima, cjelinama ove knjige. Jezične su analize sustavno u razglobi potkrijepljene jezičnim primjerima iz književnih i drugih izvora. Posebno valja istaknuti autoričinu primjenu modela transformacijske gramatike te upućenost u referentna djela domaćih i stranih jezikoslovaca, što pridonosi egzaktnosti i objektivnosti istraživanja u razradbi jezikoslovnih problema.

Upravo zbog sadržaja knjige, posebno za jezikoslovnu kroatistiku knjige sintaktičke tematike usmjerene na propitivanje međuodnosa sa semantikom bez čega je na tim dvjema razinama analiza i nemoguća, i zbog autoričina načina propitivanja problema i donošenja utemeljenih rezultata i novih jezikoslovnih spoznaja, koji bi trebali zaživjeti u novim suvremenim gramatičkim, leksikografskim i leksikološkim opisima, knjiga je vrijedan i nezaobilazan prinos proučavanju hrvatskoga jezika.

Željka Brlobaš